

CHAPTER 12.

THE CONTENT AND SYSTEM OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE AS AN OBJECT OF CRIMINAL LAW PROTECTION

Kostiantyn OROBETS

PhD in Law, Associate Professor, Assistant at the

Department of Criminal Law Policy,

Yaroslav Mudryi National Law University

(77 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, 61024, Ukraine)

k.m.oropec@nlu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-8783-3950>

Abstract. The work is devoted to the problem of establishing the content and elements of the national security system of Ukraine as an object of criminal law protection. The main approaches to understanding the categories "security" and "national security" are revealed, and the priority ones in the field of criminal legal research are determined. It has been proven that national security in its content is not exhausted either by state security or by the security of the nation as a stable historical community of people.

The definition of the national security of Ukraine as a system of homogeneous social relations that ensure the state of protection of the existence, life and development of the Ukrainian people and the state from internal and external threats in priority areas and protected by the criminal law is justified.

The content of the main components of the national security of Ukraine, which act as the main or additional direct objects of criminal offenses, and in some cases may have the importance of generic objects as well: the constitutional system and its components, national military, informational, economic security, has been clarified.

The elements of the constitutional system of Ukraine include social relations that ensure the very existence of the Ukrainian people as the bearer of sovereignty, Ukraine as a sovereign and independent state, and the inviolability of the entire territory of Ukraine, to which its sovereignty extends, within the existing border; state board; democratic state regime in Ukraine; political system. It was concluded that the constitutional system of Ukraine is the basis of political security.

It is proposed to divide the components of Ukraine's military security into 3 groups depending on the subjects of its provision: those that determine the readiness to counter military threats of the entire nation and the state; those that determine the readiness to counter military threats of state authorities, including military administration bodies, and their officials; those that directly determine the combat readiness of the Armed Forces of Ukraine and other military formations formed in accordance with the legislation of Ukraine.

The components of Ukraine's information security have been clarified: prevention of disclosure of state secrets and other important information, protection from harmful information, and protection of subjects of Ukraine's national security against cyber attacks.

It was revealed that the elements of the national security system of Ukraine include other types of security in a "pure" or combined form: informational-economic, ecological, military-ecological, scientific-technological, diplomatic, cultural, etc.

Keywords: security; National security; constitutional order; informational security; military security; economic security; the object of a criminal offense; object of criminal protection.

ЗМІСТ ТА СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Анотація. Робота присвячена проблемі встановлення змісту та елементів системи національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони. Розкрито основні підходи до розуміння категорій «безпека» та «національна безпека», визначено пріоритетні з них у царині кримінально-правових досліджень. Доведено, що національна безпека за своїм змістом не вичерпується ані державною безпекою, ані безпекою нації як стійкої історичної спільності людей.

Обґрунтовано визначення національної безпеки України як системи однорідних суспільних відносин, які забезпечують стан захищеності існування, життєдіяльності і розвитку Українського народу та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз у пріоритетних сферах та охороняються кримінальним законом.

З'ясовано зміст основних складових національної безпеки України, які виступають основними або додатковими безпосередніми об'єктами кримінальних правопорушень, а в деяких випадках можуть мати значення і родових об'єктів: конституційного ладу і його складових, національної воєнної, інформаційної, економічної безпеки.

До елементів конституційного ладу України віднесено суспільні відносини, які забезпечують саме існування Українського народу як носія суверенітету, України як суверенної і незалежної держави та недоторканність усієї території України, на яку

поширюється її суверенітет, у межах існуючого кордону; державне правління; демократичний державний режим в Україні; державний устрій. Зроблено висновок, що конституційний лад України виступає основою політичної безпеки.

Запропоновано розподіл складових воєнної безпеки України на 3 групи в залежності від суб'єктів її забезпечення: ті, що визначають готовність до протидії воєнним загрозам усього народу та держави; ті, що визначають готовність до протидії воєнним загрозам органів державної влади, включаючи органи військового управління, та їх посадових осіб; ті, що визначають боєготовність безпосередньо Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України.

З'ясовано складові інформаційної безпеки України: недопущення розголошення державної таємниці та іншої важливої інформації, захищеність від шкідливої інформації та захищеність суб'єктів забезпечення національної безпеки України від кібератак.

Виявлено, що до елементів системи національної безпеки України належать й інші види безпеки у «чистому» або комбінованому вигляді: інформаційно-економічна, екологічна, воєнно-екологічна, науково-технологічна, дипломатична, культурна тощо.

Ключові слова: безпека; національна безпека; конституційний лад; інформаційна безпека; воєнна безпека; економічна безпека; об'єкт кримінального правопорушення; об'єкт кримінально-правової охорони.

Вступ. Національна безпека України є одним із найактуальніших напрямків наукових досліджень, що зумовлено збройною агресією Російської Федерації проти України, яка розпочалася 20 лютого 2014 р., а з 24 лютого 2022 р. набувши вигляду повномасштабного вторгнення, загрожує самому існуванню нашої держави. Наймасштабніші з часів Другої світової війни бойові дії в Європі, що стали викликом не лише для України, а і для багатьох інших держав світу, змушують вдатися до перегляду усталених уявлень про сутність безпеки у глобальному, регіональному і національному вимірах. Значна частина засобів її забезпечення, які використовувалися до останніх подій, виявилися недостатньо ефективними проти нових загроз, що стали реальністю. За висловом судді Конституційного Суду України В.П. Колісника, «грубо й цинічно руйнуючи принципи та правила цивілізованого міждержавного спілкування і співіснування, Росія вже знищила міжнародну та європейську систему гарантування загального миру та міжнародної безпеки, наглядно продемонструвала немічність ООН, НАТО, Ради Європи, Європейського Союзу, МАГАТЕ, Міжнародного Комітету Червоного Хреста та інших міжнародних організацій і міждержавних союзів» (Колісник В., 2022).

Постановка проблеми. За таких обставин підлягає переосмисленню цінність різних видів безпеки на національному рівні, серед яких чільне місце починає займати воєнна безпека. Виникає потреба у формуванні нових концепцій безпеки, що враховували би наявність комплексних загроз на тлі важкопрогнозованих кризових явищ в економіці, дипломатичних відносинах, зростання екстремізму, поширення у суспільній психології атмосфери страху й невпевненості у майбутньому тощо.

Ця робота виконана на основі аналізу й узагальнення різних підходів до розуміння категорій «безпека», «національна безпека». **Метою** дослідження є з'ясування змісту національної безпеки України та її складових як суспільних відносин, що є важливою соціальною цінністю й охороняються нормами кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам проблематики загальної категорії безпеки та її окремих видів присвятили свої праці такі науковці, як В.О. Антонов, О.Ф. Бантишев, В.І. Борисов, В.В. Горлинський, О.П. Дзьобань, І.В. Діордіца, В.А. Ліпкан, М.І. Панов, О.О. Пащенко, М.А. Рубащенко, О.В. Соснін, В.П. Тихий, О.Г. Турченко, С.О. Харитонов, Р.Л. Чорний, О.А. Чуваков, О.В. Шамара, С.І. Шевченко, О.С. Юнін та ін. Незважаючи на значну наукову зацікавленість, деякі з ключових наукових положень щодо національної безпеки України залишаються такими, що мають дискусійний характер, наприклад, дефініції цієї безпеки, її співвідношення з державною безпекою, або ж є недостатньо висвітленими, як проблеми воєнної безпеки України, комбінованих видів безпеки тощо.

§ 1. Поняття національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони.

1.1. Наукові підходи до розуміння категорії «безпека».

Передумовою вироблення дефініції поняття «національна безпека» є з'ясування змісту більш загальної міждисциплінарної та поліаспектної категорії «безпека».

За висновками Г.П. Ситника та М.Г. Орла, сучасні уявлення про безпеку індивіда, соціальної групи, суспільства, держави, міжнародної спільноти знаходять відображення в її визначеннях, які акцентують увагу переважно на таких аспектах безпеки, як: стан захищеності системи; відсутність чи наявність небезпеки; наявність специфічної властивості (атрибуту) системи, що забезпечує її безпечне функціонування (наприклад, її спроможність щодо самовдосконалення); результати специфічної діяльності тих чи інших інститутів держави; певний стан системи; сукупність чинників, що забезпечують життєздатність системи або сприятливі умови для її розвитку; культурно-історичні феномени розвитку системи; інституціоналізація взаємодій елементів соціальної системи в контексті задоволення їх

життєво важливих потреб та досвіду культурно-історичного розвитку (*Ситник Г. П., Орел М. Г., 2021*).

В.А. Ліпкан та І.В. Діордіца визначили такі основні підходи, що використовуються під час нормативно-правового, доктринального та енциклопедичного визначення поняття «безпека», як-то: статичний («безпека – стан захищеності»), апофатичний («безпека – відсутність загроз і небезпек»), діяльнісний («безпека – система заходів, спрямованих на створення умов»), пасивний («безпека – дотримання певних параметрів, норм») (*Ліпкан В. А., Діордіца І. В., 2007*). Погоджуючись у цілому з подібною класифікацією підходів, вважаємо за доцільне запропонувати деякі термінологічні уточнення. Так, назва «статичного» підходу видається занадто умовною, оскільки стан захищеності як характеристика певного предмета в різні часові проміжки цілком може змінюватися з появою нових загроз та (або) зникненням тих, що існували раніше, що є особливо актуальним в останні роки для України. У зв'язку з цим пропонуємо тип пізнання поняття безпеки, за якого остання розглядається як стан, тобто атрибут, характеристика буття (існування) певного феномена, визначати як онтологічний підхід. У свою чергу, «динамічний» (діяльнісний) підхід пропонуємо йменувати праксеологічним. Практиологічний підхід як методологічний інструмент застосовується в різних галузях управління організацією діяльності і підвищення її ефективності та передбачає звернення до процесуальної сторони діяльності для її оптимізації, виявлення доцільності та раціональності дій і операцій (*Романовська Л. І., 2020*). «Пасивний» підхід може бути названий нормативним.

М.І. Панов виокремив такі підходи до розуміння безпеки, як соціологічний, нормативно-інструментальний, аксіологічний, функціональний, телеологічний (*Панов М. І., 2020*), що доповнюють наведену вище класифікацію.

Допускаємо можливість застосування й інших підходів до пояснення категорії безпеки: системного (безпека як система елементів, що її становлять, наприклад, суспільних відносин, заходів протидії загрозам тощо), ситуаційного (з'ясування змісту безпеки на підставі розкриття чинників, які визначають конкретно-історичні умови (ситуацію), що змінюються), гносеологічного (безпека як процес та результат пізнання об'єктивної дійсності), синергетичного (пізнання безпеки як відкритої, складної, динамічної системи з точки зору процесу її самоорганізації), феноменологічного (безпека як результат комунікації між суб'єктами) тощо.

В.П. Тихий звертає увагу на дві взаємодіючі сторони – безпека від кого (чого) і безпека кого (чого), розрізняючи безпеку в двох сенсах: у тому значенні, що предмет безпечний, не створює небезпеки заподіяння шкоди, не здатний її заподіяти, не загрожує небезпекою,

надійний, і в тому розумінні, що предмету не загрожує небезпека, він надійно захищений, гарантований, забезпечений від небезпеки (Тихий В. П., 2016). Такі самі ідеї зустрічаються й у дослідженнях польських учених, зокрема, Р. Земба виокремлював внутрішній (мається на увазі стабільність даної системи) та зовнішній (розуміється як відсутність загрози з боку інших суб'єктів) аспекти безпеки (Kamiński M. A., 2019). Розвиваючи ці ідеї, можна розглядати «статичний» та «апофатичний» (за термінологією В.А. Ліпкана та І.В. Діордіци) підходи як різні аспекти розуміння поняття «безпека» в межах одного й того самого онтологічного підходу. У першому аспекті, який умовно можна назвати «позитивним», йдеться про безпеку як певну позитивну характеристику того чи іншого явища або процесу («безпека чогось»), що уможливорює розрізнення, наприклад, безпеки людства, національної безпеки, безпеки суспільства (громадської безпеки), безпеки соціальної групи, безпеки людини, екологічної безпеки, безпеки виробництва тощо. У «негативному» аспекті безпека означає захищеність від потенційних загроз, тобто їх відсутність або, принаймні, мінімізація («безпека від чогось») – захищеність від зовнішньодержавних та внутрішньодержавних загроз, булінгу, домашнього насильства, несприятливих екологічних чинників та ін.

Вітчизняні та зарубіжні фахівці віддають перевагу різним підходам. Так, Великий тлумачний словник містить лаконічне визначення поняття безпеки як стану, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує (Бусел В. Т., 2005). За А. Волферсом безпека, в об'єктивному сенсі, визначає відсутність загроз набутим цінностям, в суб'єктивному сенсі – відсутність страху, що ці цінності будуть піддані нападу (Wolfers A., 1962). На думку А. Баланди, безпека – це насамперед дієва функція суспільства, людини, держави з виявлення, попередження та усунення небезпек і загроз, здатних знищити їх чи позбавити фундаментальних матеріальних і духовних цінностей або ж унеможливити їх стабільний розвиток (Баланда А., 2007). В.А. Ліпкан та Ю.Є. Максименко є прихильниками наукової позиції, згідно з якою безпека є не дискретним станом, а процесом, та відстоюють діяльнісний підхід (Ліпкан В., Максименко Ю., 2011).

На наш погляд, зазначені вище підходи не є взаємовиключними. Вибір того або ж іншого підходу зумовлюється у кожному випадку проблематикою і спрямованістю, метою та завданнями, які ставляться автором дослідження, а також характером загроз конкретному виду безпеки (наприклад, у галузі кримінального права йдеться про загрози, викликані вчиненням кримінальних правопорушень). А в деяких випадках цілковито допустимим є комбіноване застосування різних підходів, наприклад, при проведенні комплексних безпекознавчих студій. Виступаючи позначенням міждисциплінарної категорії, термін «безпека» є полісемантичним, що зумовлює неможливість вироблення єдиної універсальної дефініції, яка відповідала б

потребам усіх наук, у яких цей термін вживається. Слід погодитися з думкою Д.О. Тихомирова про те, що науковий потенціал певного варіанту трактування безпеки означений не його претензіями на наукову всезагальність, а здатністю адекватно розв'язувати ті проблеми безпеки, що постають як у межах певної науки, так і в практиці її забезпечення. Більш продуктивний варіант розв'язання проблеми тлумачення поняття безпеки ґрунтується на конкурентних науково-дослідних програмах І. Лакатоса або на підставі аналізу плюралізму тлумачень поняття «безпека» в різних науках і з'ясування спільного та відмінного між ними в площині залежності від предмета, методології, понятійно-категоріального апарату певної науки тощо (Тихомиров Д. О., 2018).

Так, при розгляді безпеки як суспільних відносин В.І. Борисов та О.О. Пащенко слушно віддають перевагу статичному підходу (за нашою термінологією, мається на увазі «позитивний» аспект онтологічного підходу), оскільки в цьому розумінні безпека – це стан захищеності (Борисов В. І., Пащенко О. О., 2020). Разом із тим, у кримінально-правових дослідженнях, як уявляється, доцільно не обмежуватися єдиним підходом, враховуючи також і «негативний» аспект онтологічного підходу та поєднавши онтологічний з системним підходом. Відповідно, ***безпека як об'єкт кримінально-правової охорони (або об'єкт кримінального правопорушення в разі посягання на нього), тобто система суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, формує собою стан захищеності («безпекову оболонку») відповідних об'єктів, що входять до її складу.***

У подальшому дослідженні будемо виходити саме з цього розуміння.

Виокремлення видів (форм, сфер, об'єктів) безпеки може здійснюватися з використанням різних критеріїв.

Г.Ю. Ткачук за результатами узагальнення наукових джерел розрізняє такі критерії розподілу сутнісного наповнення категорії «безпека», як за об'єктами безпеки, за цінностями безпеки, за галузями науки, за змістом, за аспектами безпеки, за рівнями безпеки, за контурами безпеки. Сама авторка відзначає, що всі науковці намагаються виділити об'єкти, рівні, ознаки та види безпеки, однак, незважаючи на різноманіття поглядів на безпеку, більшість понять несуть майже однакове смислове навантаження (Ткачук Г. Ю., 2014). У таких варіантах класифікації залишається незрозумілою сутність та співвідношення між деякими критеріями, наприклад, «види безпеки за змістом», «контури безпеки» тощо. Також наведені цінності безпеки – відокремленість території, суверенітет держави, політичні настанови органів влади та місцевого самоврядування, рівень розвитку вільних економічних зв'язків всередині держави, якість життя та культурний розвиток населення – скоріше є цінностями національної безпеки, ніж безпеки загалом.

В.В. Горлинський обрав методологічною підставою для виділення критеріїв типологізації видів безпеки класифікацію типів зв'язку, що розроблена в теорії діалектики. На підставі цього диференційовані численні критерії класифікації безпеки: за типом просторового зв'язку (локальний, регіональний, міжрегіональний і глобальний характер безпеки); за сутнісним, онтологічним характером зв'язку (екзистенціальна, гуманітарна, психологічна, біологічна, бактеріологічна та інші форми безпеки); за характером просторово-часового зв'язку (тактичні і стратегічні форми безпеки); за типом суспільного зв'язку (економічна, політична, соціальна, духовна безпека); за видами структурного зв'язку у кожній сфері безпеки (наприклад, економічна безпека містить фінансову, продовольчу, ресурсну, енергетичну, виробничу, техніко-технологічну та ін.); за типом функціонального зв'язку (зовнішня і внутрішня безпека); за зв'язками соціального утворення (особиста, групова, державна, суспільна, національна, колективна і міжнародна безпека); за детермінаційними зв'язками, що виступають факторами негативного впливу, – загрозами (екологічна, демографічна, радіаційна, воєнна, інформаційна, науково-технологічна, протипожежна, протиселева, протиповінева, професійно-технологічні види безпеки та багато інших форм); за типом генетичного зв'язку (антропогенна, техногенна, криміногенна, сейсмогенна та інші види безпеки) (Горлинський В. В., 2011). На нашу думку, далеко не всі з запропонованих критеріїв доцільно використовувати у спеціальних кримінально-правових дослідженнях різних видів безпеки як об'єктів кримінально-правової охорони.

За основу можна взяти класифікацію напрямів дослідження соціальної безпеки, запропоновану О.І. Ляш, як-то: «вертикальний» – розгляд безпеки з позиції окремих елементів ієрархічної структури; «горизонтальний» – акцентується увага на функціональній структурі безпеки; «зовнішньоекономічний» визначає захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мікрорівнях, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримку ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, вічних цінностей, моральності тощо; «моністичний», який характеризує найважливіші пріоритети забезпечення соціальної безпеки (Ляш О. І., 2011). Можемо запропонувати поширити зазначені напрями на класифікацію як безпеки взагалі, так і окремих її різновидів, лише змінивши назву «зовнішньоекономічного» напрямку, до прикладу, на «інструментальний». Так, для потреб кримінального права матиме значення «вертикальний» розподіл безпеки як суспільних відносин на безпеку людства, національну безпеку, громадську безпеку, безпеку особи тощо. «Горизонтальний» розподіл здійснюється на тому чи іншому «рівні» безпеки, наприклад, на рівні безпеки особи можна виокремити безпеку життя, безпеку здоров'я, безпеку честі й гідності, безпеку приватної власності, статеву безпеку

тощо; на рівні національної безпеки про цю класифікацію йтиметься в наступному параграфі розділу. За «інструментальним» напрямом визначається коло і зміст інтересів, засобом (інструментом) забезпечення яких виступає певний різновид безпеки. «Моністичний» напрям передбачає виокремлення національної безпеки України, громадської безпеки, безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту як таких, що поряд з іншими належать до переліку пріоритетних сфер суспільних відносин, через що потребують самостійної кримінально-правової охорони.

1.2. Зміст поняття «національна безпека України».

Для кримінального права України національна безпека виступає як сфера суспільних відносин, яка має високу соціальну цінність і через те підлягає охороні (об'єкт кримінально-правової охорони), та як однорідні суспільні відносини, які охороняються взаємопов'язаними кримінально-правовими нормами і яким фактично заподіюється істотна шкода або створюється реальна загроза заподіяння істотної шкоди кримінальними правопорушеннями певного роду (родовий об'єкт кримінальних правопорушень).

Кримінально-правова значущість з'ясування складових національної безпеки як родового об'єкта зумовлюється тим, що вони виступають безпосередніми об'єктами кримінальних правопорушень, причому не лише основними (у кримінальних правопорушеннях, передбачених розділом I Особливої частини Кримінального кодексу (в подальшому – КК) України), а й додатковими (у низці кримінальних правопорушень, які передбачені іншими розділами Особливої частини КК). Наприклад, за умов воєнного стану в Україні додатковим факультативним об'єктом корупційних кримінальних правопорушень у низці випадків можуть виступати суспільні відносини, що забезпечують різні сфери національної безпеки, насамперед обороноздатність держави, отже, суспільні відносини, що зазнають посягань унаслідок зазначеної групи кримінальних правопорушень, стали більш комплексними через загрозу існування самої Української держави (*Оробець К. М., 2023*).

У деяких випадках складові національної безпеки України, на наш погляд, можуть мати значення і родових об'єктів кримінальних правопорушень (зокрема, кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації – розділ XIV Особливої частини КК, кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) – розділ XIX Особливої частини КК). Такі кримінальні правопорушення закріплені законодавцем у самостійних розділах Особливої частини у зв'язку з особливостями ознак та елементів своїх складів, спільних для відповідної групи (роду) правопорушень (наприклад, наявністю того й самого спеціального суб'єкта).

Визначення поняття національної безпеки, так само, як і категорії безпеки, в літературі є дискусійним. Тим не менш, відмінності між визначеннями тут простежуються не тільки через різні підходи, а і через різне розуміння складових національної безпеки.

За висловом Ю.О. Загуменної, категорія «національна безпека», маючи у своїй основі предикат «національна», уже не сприймається наукою у вузькому етнополітичному сенсі, а стала сприйматися швидше як синонім загальносоціальної безпеки як безпеки державно організованого соціуму в найширшому розумінні значення, як квінтесенції його глибинної потреби у безпечних, стабільних та упорядкованих умовах існування, з активною роллю державних та недержавних «акторів», відповідальних за відвернення внутрішніх і зовнішніх, реальних та потенційних загроз цим умовам суспільного існування і розвитку (Загуменна Ю. О., 2021). Також, як зауважує В.О. Антонов, ставити на одну площину такі поняття, як «національна безпека» і «державна безпека», є неприпустимим, оскільки перше поняття відображає більш широке родове визначення цього явища, а друге постає як його різновид. І тим більше не слід використовувати гібридний термін «національно-державна безпека» (Антонов В. О., 2017).

Підтримуючи в цілому твердження про те, що національна безпека за своїм змістом не вичерпується ані державною безпекою, ані безпекою нації як стійкої історичної спільності людей, відзначимо, що у сучасній вітчизняній науці менш поширеним є розуміння національної безпеки (що є родовим об'єктом кримінальних правопорушень, які передбачені в розділі I Особливої частини КК України) як охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин щодо забезпечення безпеки держави (Чорний Р. Л., 2013) або ототожнення основ національної безпеки з державною безпекою (Чуваков О. А., 2023). У проєкті КК України (станом на 25.02.2024 року) пропонується назва книги дев'ятої «Кримінальні правопорушення проти держави та національної безпеки України» (Контрольний текст проєкту Кримінального кодексу України, 2024), з чого можна зробити висновок, що автори проєкту розуміють поняття «безпека держави» та «національна безпека України» як досить близькі за своїм змістом, але при цьому все ж не включають у поняття національної безпеки поняття безпеки держави. Я.О. Лантіновим категорія «національна безпека» розглядається у двох сенсах – широкому та вузькому: у широкому сенсі вона збігається з загальним об'єктом злочинів – суспільною безпекою, і є системою «безпек» як усіх складових нації України (ієрархічне поєднання безпеки держави, безпеки недержавних об'єднань (громад) та безпеки фізичних осіб), так і поєднання усіх аспектів безпеки (безпеки військово-політичної, економічної, енергетичної, екологічної, інформаційної тощо), а у вузькому сенсі, на думку вченого, взагалі не є об'єктом кримінально-правової охорони (за

єдиним винятком – ст. 110 КК України) (Лантінов Я. О., 2011). З виокремленням подібних значень терміну «національна безпека» погодитися не можемо з таких міркувань.

По-перше, національна безпека є хоча й достатньо високим «рівнем» безпеки, але не всеохоплюючим. Очевидно, що безпека людства має вважатися ще більш широким поняттям.

По-друге, «вертикальний» розподіл безпеки не означає, що кожен з більш високих рівнів складається з простої сукупності «безпек» нижчого рівня. Безпека людства, національна безпека, громадська безпека, безпека особи, крім спільних, мають і власні специфічні характеристики й тому потребують самостійної кримінально-правової охорони. Це не дає підстав оцінювати національну безпеку (навіть у найширшому сенсі) як загальний об'єкт усіх кримінальних правопорушень.

По-третє, об'єктом кримінальних правопорушень не завжди виступають суспільні відносини, що забезпечують лише безпеку. Так, у структурі однорідних суспільних відносин, що охоплюються поняттям довкілля як об'єкта кримінально-правової охорони та родового об'єкта кримінальних правопорушень, виокремлюються відносини, які виникають не лише у зв'язку з впливом екологічної ситуації на людину, що проявляється у формі екологічної безпеки, а й впливом людини на навколишнє середовище, його окремі компоненти у формі раціонального використання та охорони природних ресурсів та саморозвитком і самоорганізацією навколишнього середовища й людства як єдиного цілого у формі природного відтворення та екологічного балансу (рівноваги) (Оробець К. М., 2014). Подібним чином безпека людства є лише складовою родового об'єкта кримінальних правопорушень, які передбачені розділом XX Особливої частини КК, тобто одним з безпосередніх об'єктів (Тацій В. Я., Борисов В. І., Тютюгін В. І., 2020). Отже, загальний об'єкт кримінальних правопорушень не вичерпується суспільними відносинами, які забезпечують безпеку (будь-яку – чи то безпеку людства, чи то національну безпеку, чи то громадську безпеку, чи то безпеку особи тощо).

І, нарешті, по-четверте, Україна, на нашу думку, цілком слушно відмовилася від кримінально-правової охорони держави як такої на користь охорони основ національної безпеки України, оскільки саме національна безпека, з одного боку, охоплює безпеку держави як такої, а також стан захищеності встановленого порядку формування державної влади та її взаємодії з суспільством та особою, з іншого боку – безпеку існування всього Українського народу. Тому суспільні відносини, що забезпечують національну безпеку, завжди є більш цінними, ніж суспільні відносини, які забезпечують тільки державну безпеку. Слід враховувати й те, що безпека державної влади в деяких випадках (насамперед це стосується держав з недемократичними типами політичного режиму) може не забезпечувати, а, навпаки,

бути загрозою безпеці особи або навіть суспільства, народу загалом. Тож передумовою безпеки особи потрібно вважати саме національну, а не державну безпеку.

Зростання чисельності та території збройних конфліктів у світі, яскравим прикладом чого є відкрите повномасштабне вторгнення російських збройних сил в Україну, яке триває вже понад 2 роки, дає підстави вбачати встановлення все більш щільного зв'язку між забезпеченням міжнародної та національної безпеки.

Так, М. Геллман у звіті 2019 р. відзначав, що ядерна зброя, інші технології зброї масового знищення, кібервійна, тероризм і глобальні екологічні кризи роблять національну безпеку все більш залежною від глобальної (Hellman M., 2019). О.Г. Турченко наголошує на тому, що останнім часом усе активніше проявляють себе поряд із традиційними нетрадиційні суб'єкти, процеси, які раніше мали суто національний характер, і загалом певною мірою «стирається» грань між національними інтересами і загальними, між «внутрішніми» проблемами і загальносвітовими (Турченко О. Г., 2022).

Виникає питання про те, яким чином за цих обставин розмежувати, чи становить конкретна загроза міжнародну, національну, громадську або ж особисту небезпеку. Пропонуємо при цьому брати до уваги як масштаби, так і спрямованість загроз. Наприклад, російське вторгнення в Україну, хоча за масштабами активних бойових дій поки що не виходить за межі території України (якщо одиничні епізоди вважати лише винятками), насправді становить загрозу для миру та безпеки людства (безпека міжнародного рівня) через те, що держава-агресор протиставляє себе цивілізованому світу, порушує принцип мирного вирішення суперечок, вчиняє геноцид Українського народу, що визнається багатьма країнами світу, а її військовослужбовці масово вчиняють воєнні злочини. Якщо ж мова йде про загрозу безпеці у вигляді кримінальних правопорушень, вирішальне значення матиме встановлення психічного ставлення особи до вчинюваного суспільно небезпечного діяння, а саме: спрямованості умислу, наявності спеціальної мети у суб'єкта. Скажімо, вчинення вибуху у громадському місці з метою провокації воєнного конфлікту або міжнародного ускладнення потребує кваліфікації як терористичний акт за ст. 258 КК України (в цьому випадку хоча основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення виступають суспільні відносини, які забезпечують громадську безпеку від соціальних джерел загальнопідвищеної небезпеки, додатковим безпосереднім об'єктом буде залежно від мети воєнна безпека або міжнародний правопорядок), з метою ослаблення держави – як диверсія за ст. 113 КК (злочин проти основ національної безпеки), з метою заподіяти смерть конкретній особі – як умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб, за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК (злочин проти життя).

А. Альван національну безпеку як багатопланове явище розглядає в таких аспектах: у просторі – як частину міжнародної безпеки стосовно безпеки в межах певної держави (її державних кордонів); стосовно національних інтересів населення певної держави – як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз; стосовно військових загроз – як положення країни, при якому їй не загрожує небезпека війни або інших посягань на суверенний розвиток; стосовно суверенітету держави – як стан держави, при якому забезпечується її цілісність і можливість бути самостійним суб'єктом міжнародних відносин (Альван А., 2019).

О.П. Дзьобань та О.В. Соснін під національною безпекою розуміють показник здатності суспільства й держави, що захищають національні інтереси самостійно чи разом з іншими дружніми країнами (народами, націями), стримувати або усувати внутрішні й зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічному розвитку, іншим важливим елементам духовної й матеріальної життєдіяльності; ступінь захищеності інтересів особистості, суспільства й держави від зовнішніх та внутрішніх загроз (Дзьобань О. П., 2021).

За визначенням Є.М. Нікіпелової національна безпека — це стан, при якому в державі захищені національні інтереси країни в широкому їх розумінні, що включає політичні, соціальні, економічні, військові, екологічні аспекти, ризики, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю, розповсюдженням зброї масового ураження, а також стан, при якому вдалося запобігти загрози духовним і інтелектуальним цінностям народу (Нікіпелова Є. М., 2018).

В.П. Павленко розуміє національну безпеку як достатню за рівнем та характером захищеність національних ресурсів та цінностей, а також державних, громадських та особистих інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз (Павленко В. П., 2022).

М. А. Рубашенко розкриває зміст національної безпеки України (родового об'єкта кримінальних правопорушень) через суспільні відносини, які забезпечують такі основи національної безпеки України, що визначають саме існування Українського народу, збереження його самобутньої культури та єдності, а також існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави: її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, економічну та інформаційну безпеку тощо (Рубашенко М. А., 2016).

Відповідно до Філософського енциклопедичного словника національна безпека є поняттям, яке визначає певний ступінь захищеності особистості, суспільства та держави від

зовнішніх та внутрішніх загроз, що дозволяє їм нормально існувати та розвиватися (*Шинкарук В. І. et al., 2002*).

С.О. Харитонов визначає національну безпеку як відповідну цілісну та цілеспрямовану систему (сукупність) самостійних, ієрархічних елементів, а за своєю суттю підсистем з коригуючими взаємозв'язками та взаємозалежністю як усередині системи між її елементами, так і з навколишнім середовищем, що в подальшому емерджентні – утворюють нову якість. Серед складових національної безпеки: державна безпека, політична безпека, економічна безпека, воєнна безпека, технологічна безпека, екологічна безпека, гуманітарна безпека, демографічна безпека, інформаційна безпека, банківська безпека, інвестиційна безпека, продовольча безпека, енергетична безпека та ін. (*Харитонов С. О., 2022*).

Виходячи з найбільш імовірних загроз національній безпеці України в життєво важливих сферах діяльності та аналізу джерел, Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник та В.Т. Білоус виокремили такі основні функціональні складові (сфери) національної безпеки України: економічну, політичну, соціальну, воєнну, екологічну, епідемічну, технологічну та інформаційну безпеку (*Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т., 2000*).

Дещо інша дефініція національної безпеки України міститься у законодавстві України. Так, у п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Національні інтереси України тлумачаться як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону). До фундаментальних національних інтересів України віднесено: державний суверенітет і територіальну цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. У сферах національної безпеки і оборони виокремлені такі напрями, як воєнна, зовнішньополітична, державна, економічна, інформаційна, екологічна безпеки, безпека критичної інфраструктури, кібербезпека України та ін. (ч.ч. 3, 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України»).

У подальшому будемо виходити з такої дефініції поняття національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони:

це система однорідних суспільних відносин, які забезпечують стан захищеності існування, життєдіяльності і розвитку Українського народу та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз у пріоритетних сферах та охороняються кримінальним законом.

Як і будь-яка система, національна безпека являє собою сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія (Шинкарук В. І. et al., 2002). До пріоритетних сфер (елементів) національної безпеки України на даному конкретно-історичному етапі розвитку, що мають кримінально-правове значення, відносимо: конституційний лад і його окремі складові, національну воєнну, інформаційну, економічну безпеку. Звідси, як уявляється, у чинній редакції ч. 1 ст. 1 КК України допущено неточність, оскільки до об'єктів кримінально-правової охорони в загальному вигляді слід відносити національну безпеку України в цілому, не обмежуючись лише однією її складовою – конституційним устроєм України.

Загрози для національної безпеки можуть бути як внутрішнього, так і зовнішнього походження. З позицій кримінального права такими загрозами є кримінальні правопорушення, безпосередніми об'єктами яких є ті чи інші елементи національної безпеки України.

§ 2. Елементи національної безпеки України.

2.1. Конституційний лад України.

Для позначення конституційного ладу України та його складових у КК України вживаються такі терміни, як «конституційний устрій України», «конституційний лад», «державна влада», «територіальна цілісність і недоторканність України», «суверенітет України», «державна безпека України» тощо.

Як відзначає П. Павлишин, відсутність єдиного законодавчого визначення категорій «конституційний лад» та «державна влада» породжує складність для їх аналізу у рамках кримінально-правових досліджень і у практичному застосуванні кримінального законодавства та змушує застосовувати їх загальнотеоретичні визначення як юридичні категорії, а також особливості їх сутності як об'єктів кримінально-правової охорони та кримінально протиправних посягань (Павлишин П., 2021).

Л.І. Летнянчин пропонує визначення конституційного ладу України як закріпленої Основним Законом України системи засад, фундаментальних цінностей і найбільш важливих положень, а також правовідносин, що виникають на їх основі та забезпечують правову й демократичну сутність української держави і сприяють гармонійному розвитку особистості та інститутів громадянського суспільства (Слінько Т. М., 2021).

О.І. Радченко стверджує, що конституційний лад – це форма (спосіб) організації держави, що забезпечує підпорядкування її праву й характеризує її як конституційну державу (Бакумов О. С., Гудзь Т. І., Марчук М. І., 2019).

На думку М.В. Савчина, конституційний лад України виражає політичну та соціальну інтеграцію демократичного суспільства та публічної влади виключно на засадах верховенства права, солідарності (громадської злагоди) та справедливості з метою забезпечення загального блага (балансу приватних і публічних інтересів) (Савчин М. В., 2009).

М.І. Хавронюк, визначаючи конституційний лад як встановлені Конституцією України основні засади життєдіяльності суспільства, держави і людини в Україні, виокремлює такі його складові: суверенітет держави; форму правління; державний устрій та цілісність території; державний режим. Державна влада – система сформованих у порядку, передбаченому Конституцією та законами України, органів, які уособлюють собою владу глави держави, законодавчу, виконавчу і судову, а також (у широкому розумінні) органи місцевого самоврядування і контрольного-наглядові та деякі інші органи, які, користуючись певною незалежністю, де-юре не належать до трьох головних гілок влади – є частиною її конституційного ладу (Дудоров О. О., Письменський Є. О., 2012).

Важливим є з'ясування співвідношення між конституційним та державним ладом. В.В. Берч, Н.Й. Лакатош, О.О. Піфко та В.І. Продан слушно зазначають, що конституційний лад не слід ототожнювати з державним ладом. Останній є явищем більш вузьким. На відміну від державного ладу, конституційний лад завжди передбачає наявність в державі конституції. Якщо необхідними ознаками конституційного ладу є народний суверенітет, виборність влади, розподіл державної влади, непорушність і невідчужуваність загально визнаних прав і свобод людини, то державний лад може і не містити всіх цих ознак (Конституційне право України, 2023).

Таким чином, з урахуванням розподілу, здійсненого М.І. Хавронюком, елементами конституційного ладу України, що входять до його складу як безпосереднього об'єкта низки кримінальних правопорушень, передбачених розділом I Особливої частини КК України, слід визнавати суспільні відносини, які забезпечують:

1) саме існування Українського народу як носія суверенітету, України як суверенної і незалежної держави та недоторканність усієї території України, на яку поширюється її суверенітет, у межах існуючого кордону;

2) державне правління, тобто елемент форми держави, який характеризує способи формування вищих органів державної влади, їх компетенцію, структуру, принципи взаємовідносин та ступінь участі населення в їх формуванні (Цвік М. В., Петришин О. В.,

2009). Україна за формою державного правління є парламентсько-президентською республікою. Державна влада в Україні в цілому, окремі вищі органи державної влади формуються, а посадові особи – обираються винятково у встановленому Конституцією України порядку та функціонують на засадах поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки, узгодження діяльності яких забезпечує система стримувань і противаг;

3) демократичний державний режим в Україні. Згідно з ч. 1 ст. 5 Конституції України народ є єдиним джерелом влади в Україні, здійснюючи її безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Найбільшими загрозами для демократичного державного режиму та безпеки державного правління є відповідно узурпація права визначати і змінювати конституційний лад в Україні та узурпація державної влади. Згідно з рішенням Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005 узурпація права визначати і змінювати конституційний лад означає, зокрема, привласнення державою, її органами або посадовими особами права, що належить народові, вносити зміни до Конституції України у спосіб, який порушує порядок, визначений розділом XIII чинного Основного Закону України; узурпація державної влади означає неконституційне або незаконне її захоплення органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями тощо. Кримінально-правова боротьба з цими загрозами здійснюється через закріплення такого кримінального правопорушення, як дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, – ст. 109 КК України;

4) державний устрій, тобто елемент форми держави, який характеризує внутрішню структуру держави, спосіб її територіального поділу, співвідношення держави як єдиного цілого з її складовими частинами, міру централізації та децентралізації державної влади (*Цвік М. В., Петришин О. В., 2009*). Україна є унітарною державою, невід'ємною складовою частиною якої є автономне утворення – Автономна Республіка Крим. Основою державного устрою України є єдність та цілісність державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованість і соціально-економічний розвиток регіонів (ст. 132 Конституції України). Посягання на територіальну цілісність, а так само і недоторканність України, визнається кримінальним правопорушенням згідно зі ст. 110 КК України.

Конституційний лад України виступає основою *політичної безпеки*. Остання за своєю суттю являє собою стабільний стан політичної системи суспільства і найбільш сприятливий режим взаємодії її суб'єктів, формалізований у політичних відносинах, які охороняються, регулюються й гарантуються Конституцією й законами України (*Приходько Х. В., 2015*). Деякі

кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України посягають саме на політичну безпеку, наприклад, замах на вбивство або вбивство керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з його громадською діяльністю, як форма посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), що завдає шкоди суспільним відносинам, які забезпечують нормальну діяльність політичних партій як суб'єктів політичної системи України.

2.2. Воєнна безпека України.

Воєнна безпека України самостійно або у поєднанні з іншими видами є об'єктом низки кримінальних правопорушень, зокрема, таких кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, як державна зрада (ст. 111 КК), пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК), диверсія (ст. 113 КК), шпигунство (ст. 114 КК), перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК), несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК); кримінальних правопорушень проти громадської безпеки, наприклад, терористичний акт (ст. 258 КК) та інші злочини терористичної спрямованості, якщо вони вчиняються з метою провокації воєнного конфлікту, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК) тощо. Також воєнну безпеку забезпечують суспільні відносини, які формуються при несенні (проходженні) військової служби, що є родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX Особливої частини КК. Однак потрібно враховувати, що суб'єктами останніх, на відміну від кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та проти громадської безпеки, можуть бути лише військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, вказівка на яких міститься у ч. 2 ст. 401 КК.

С.О. Харитонов визначає воєнну безпеку як стан захищеності держави й усіх її складників від воєнних зовнішніх (передусім), а іноді і внутрішніх загроз. Боездатність держави складається, з точки зору дослідника, з таких компонентів, як-от: бойова готовність Збройних Сил України та інших військових формувань, яка в цілому розуміється як стан, що визначає ступінь готовності військ до виконання покладених на них завдань; готовність органів державного й військового управління, яка виявляється в належному їх функціонуванні (діяльності), що забезпечує їх здатність здійснювати збройний захист України; військово-

економічна готовність держави, що являє собою підтримання можливостей її військово-економічного й військово-технічного потенціалу на рівні, необхідному для реалізації воєнної політики в мирний час і в період війни; мобілізаційна готовність України, тобто здатність до мобілізаційного розгортання Збройних Сил України та інших військових формувань (Харитонов С. О., 2019).

О.С. Юнін та С.І. Шевченко на основі аналізу положень Стратегії воєнної безпеки України до складових елементів цього виду національної безпеки відносять такі, як-то: забезпечення існування та надійного функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, інших органів державної влади, на які покладено функції оборони нашої Батьківщини; реалізація превентивних заходів, спрямованих на попередження воєнних загроз; відсіч воєнної загрози шляхом залучення воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного та наукового потенціалу держави та суспільства (Юнін О. С., Шевченко С. І., 2023).

Спираючись на визначення національної безпеки, пропонуємо воєнну безпеку визначати як суспільні відносини, що забезпечують стан захищеності існування, життєдіяльності і розвитку Українського народу та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз воєнного характеру.

Складові воєнної безпеки можемо розподілити на 3 групи в залежності від суб'єктів її забезпечення:

1) ті, що визначають готовність до протидії воєнним загрозам усього народу та держави, включаючи можливості військового, політичного, інформаційного, економічного, дипломатичного, культурного, наукового характеру тощо. Отже, йдеться про військовий резерв України, а також військово-економічну, військово-політичну, військово-дипломатичну, військово-інформаційну та інші, так би мовити, наскрізні, комбіновані підвиди національної безпеки України;

2) ті, що визначають готовність до протидії воєнним загрозам органів державної влади, включаючи органи військового управління, та їх посадових осіб;

3) ті, що визначають боєготовність безпосередньо Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України.

2.3. Інформаційна безпека України.

Війна, яка вже понад 10 років ведеться Росією проти України, має гібридний характер, тобто полягає у воєнних діях, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення

стратегічних політичних цілей, при цьому кожен з військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя (Яворська Г. М., 2016). Тож є всі підстави вважати інформаційні загрози поряд з воєнними найбільшою небезпекою для Українського народу та держави за умов збройного конфлікту, що триває в Україні.

У. Ільницька звертає увагу на два аспекти трактування інформаційної безпеки: з одного боку, інформаційна безпека є самостійним елементом національної безпеки будь-якої країни, а з іншого – інтегрованою складовою будь-якої іншої безпеки: військової, економічної, політичної тощо (Ільницька У., 2016). До цих аспектів потрібно додати розуміння інформаційної безпеки також як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони і родового об'єкта кримінальних правопорушень, які закріплені в розділі XVI Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку».

Поняття інформаційної безпеки України та інформаційних загроз надано у Стратегії інформаційної безпеки, що затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. Згідно з цією Стратегією, інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом; інформаційна загроза – потенційно або реально негативні явища, тенденції і чинники інформаційного впливу на людину, суспільство і державу, що застосовуються в інформаційній сфері з метою унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів та збереження національних цінностей України і можуть прямо чи опосередковано завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці та обороні.

У науковій літературі пропонуються й інші дефініції, наприклад, інформаційна безпека України – стан, за якого в умовах дії реальних та потенційних загроз забезпечується самозбереження, сталий і прогресивний розвиток інформаційної сфери, зокрема захищеність інформаційної інфраструктури, інформаційного простору, інформаційних ресурсів,

інформаційних процесів та їх суб'єктів, а також досягнення відповідних національних цілей та реалізація національних інтересів в інформаційній сфері (Довгань О. Д., Ткачук Т. Ю., 2019); інформаційна безпека – стан захищеності інформаційного простору, який забезпечує його формування і розвиток в інтересах громадян, організацій і держави в цілому, захист від неправомірного зовнішнього і внутрішнього втручання; стан інформаційної інфраструктури, процесів, за яких інформація використовується суворо за призначенням і не впливає негативно на інформаційну чи інші системи як самої держави, так і інших країн при її використанні (Медвідь Ф., 2009); інформаційна безпека – стан захищеності національних інтересів України в інформаційній сфері від загроз особі, суспільству, державі через неповноту, несвоєчасність, недостовірність інформації, несанкціоноване поширення та використання інформації, негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій (Шатун В. Т., Гладун О. В., 2016); інформаційна безпека – це стійкий стан інформаційної сфери, що забезпечує її цілісність і захищеність об'єктів за наявності негативних внутрішніх і зовнішніх впливів, заснований на усвідомленні людиною своїх цінностей, потреб (життєво важливих інтересів) і цілей розвитку (Шевчук М. О., 2023) тощо.

У контексті нашого дослідження інформаційна безпека України являє собою суспільні відносини, що забезпечують стан захищеності існування, життєдіяльності і розвитку Українського народу та держави від внутрішніх та зовнішніх інформаційних загроз.

Важливою складовою інформаційної безпеки є **кібербезпека**, тобто інформаційна безпека в умовах використання комп'ютерних систем та/або телекомунікаційних мереж (Баранов О. А., 2014). Значна частина посягань на національну безпеку України перейшла у кіберпростір, набувши ознак кіберзлочинності. Наприклад, за умов воєнного стану основними типами кіберзлочинів стали такі, як кібершпигунство, кібертероризм, кібервійна (кібератаки на державні органи, військові об'єкти, банківську, медичну, енергетичну системи тощо), дезінформація (Orlovskiy R., Kharytonov S., Samoshchenko I., Us O., Iemelianenko V., 2023). До проявів кібервійни можна віднести кібердиверсію.

Виходячи з аналізу ознак кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, до складових інформаційної безпеки України слід віднести, зокрема, такі, як-то:

1) недопущення розголошення державної таємниці та іншої важливої інформації (скажімо, інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань);

2) захищеність від шкідливої інформації. У КК України для позначення суспільно небезпечних дій, спрямованих на поширення різних видів шкідливої інформації, вживається як термін «пропаганда», так і терміни «публічні заклики», «розповсюдження матеріалів із закликами», «публічне заперечення» тощо, які також охоплюються поняттям пропаганди. З урахуванням положень чинного КК можна диференціювати два види пропаганди: «інформаційну», що полягає у поширенні інформації у вигляді публічних закликів (роз'яснення, вмовляння, нав'язування, переконування тощо невизначено великої кількості населення), та «фізичну», яка полягає у діях, спрямованих на розповсюдження (як варіант, збут) предметів пропагандистського характеру, або у самому розповсюдженні (чи збуті) останніх. До особливих різновидів слід віднести пропаганду, вчинену громадянами України у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, що являє собою прояв колабораційної діяльності (ч. 3 ст. 111-1 КК України) та може носити і інформаційний, і фізичний характер (*Орбець К. М., 2024*);

3) захищеність суб'єктів забезпечення національної безпеки України від кібератак.

2.4. Інші елементи національної безпеки України.

Розділ I Особливої частини КК України передбачає декілька кримінальних правопорушень, які можуть цілеспрямовано посягати на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що забезпечують стан захищеності існування, життєдіяльності і розвитку Українського народу та держави від внутрішніх та зовнішніх економічних загроз.

Сутність *економічної безпеки України* достатньо повно визначено у п. 5 Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 р. № 1277, згідно з яким економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання. До складових економічної безпеки віднесені: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки. Такий перелік видається занадто широким; до економічної безпеки України доцільніше відносити ті складові елементи, які характеризують лише економічні процеси та суміжні з ними явища, такі, як-то: інвестиційно-інноваційну, фінансову, зовнішньоекономічну, продовольчу та енергетичну безпеку (*Скорук О. В., 2016*). У будь-якому випадку, з точки зору чинного закону про

кримінальну відповідальність ці складові не впливають на диференціацію суспільних відносин як безпосередніх об'єктів кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

Загрозами для економічної безпеки України є такі кримінальні правопорушення про основ національної безпеки України, як державна зрада (ст. 111 КК України), диверсія (ст. 113 КК), шпигунство (ст. 114 КК). Так, підривна діяльність проти України за ст. 111 КК згідно з результатами дослідження О.Ф. Бантишева та О.В. Шамари є різновидом боротьби, здійснюваної проти України державами, їх спеціальними службами, партіями, закордонними антиукраїнськими організаціями, окремими ворожими елементами, що перебувають на території України, і може бути вчинена з різноманітними цілями: підриву чи ослаблення конституційного ладу України, завдання шкоди суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України (Бантишев О. Ф., Шамара О. В., 2014). Таким чином, за наявності відповідної мети загрозу для економічної безпеки України може становити надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як форма державної зради.

Також економічну загрозу являє собою диверсія (ст. 113 КК), якщо вона полягає у вчиненні дій, спрямованих на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське значення. Слід погодитися з Р.Л. Чорним, що термін «народногосподарське значення» вже не відповідає повною мірою сучасним умовам розвитку нашої країни, а тому має бути замінений на «економічне чи інше значення» (Чорний Р. Л., 2014). У разі такої заміни посяганням на економічну безпеку України визнаватиметься диверсія, предметом якої будуть об'єкти, що мають важливе економічне значення.

У ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ державна таємниця визначається як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Отже, у випадку вчинення державної зради у формі шпигунства (ст. 111 КК) та шпигунства як самостійного кримінального правопорушення (ст. 114 КК) характер загрози, що виникає, матиме комбінований характер: насамперед, це інформаційна загроза, оскільки розголошується або створюється реальна загроза розголошення інформації, яка має зберігатися в таємниці; по-друге, це загроза для тих сфер, яких стосується зміст відомостей. Наприклад, передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації

або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю у сфері економіки, є інформаційно-економічною загрозою.

Перелік елементів, які охоплює національна безпека України, не вичерпується розглянутими в роботі сферами, охоплюючи також й інші види безпеки України у «чистому» або комбінованому вигляді: екологічну, воєнно-екологічну, науково-технологічну, дипломатичну, культурну тощо.

Висновки. У наукових джерелах запропоновані численні підходи до розуміння категорії «безпека», серед яких для потреб кримінального права найбільш доцільними для застосування є онтологічний (безпека як стан, атрибут існування певного феномена) та системний (безпека як система елементів, що її становлять). Безпека як об'єкт кримінально-правової охорони формує собою стан захищеності («безпекову оболонку») відповідних об'єктів, що входять до її складу.

Національна безпека за своїм змістом не вичерпується ані державною безпекою, ані безпекою нації як стійкої історичної спільності людей.

Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони – це система однорідних суспільних відносин, які забезпечують стан захищеності існування, життєдіяльності і розвитку Українського народу та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз у пріоритетних сферах та охороняються кримінальним законом. Кримінально-правова значущість з'ясування складових національної безпеки як родового об'єкта зумовлюється тим, що вони виступають основними або додатковими безпосередніми об'єктами кримінальних правопорушень, а в деяких випадках можуть мати значення і родових об'єктів.

До основних елементів національної безпеки України на даному конкретно-історичному етапі розвитку, що мають кримінально-правове значення, належать: конституційний лад і його окремі складові, національна воєнна, інформаційна, економічна безпека.

Елементами конституційного ладу України є суспільні відносини, які забезпечують саме існування Українського народу як носія суверенітету, України як суверенної і незалежної держави та недоторканність усієї території України, на яку поширюється її суверенітет, у межах існуючого кордону; державне правління; демократичний державний режим в Україні; державний устрій. Конституційний лад України виступає основою політичної безпеки.

Складові воєнної безпеки розподіляються на 3 групи в залежності від суб'єктів її забезпечення: ті, що визначають готовність до протидії воєнним загрозам усього народу та держави; ті, що визначають готовність до протидії воєнним загрозам органів державної влади, включаючи органи військового управління, та їх посадових осіб; ті, що визначають

боєготовність безпосередньо Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України.

До складових інформаційної безпеки України слід віднести: недопущення розголошення державної таємниці та іншої важливої інформації, захищеність від шкідливої інформації та захищеність суб'єктів забезпечення національної безпеки України від кібератак.

Перелік елементів національної безпеки України охоплює й інші види безпеки у «чистому» або комбінованому вигляді: інформаційно-економічну, екологічну, воєнно-екологічну, науково-технологічну, дипломатичну, культурну тощо.

References:

- Hellman M. (2019) Rethinking National Security: Special Report. *Federation of American Scientists*. <https://ee.stanford.edu/~hellman/publications/78.pdf>.
- Kamiński M. A. (2019) Prawo bezpieczeństwa narodowego. *Wiedza obronna*, vol. 268, no. 3, 57-75. <https://doi.org/10.34752/vwz4-j897>.
- Orlovskiy R., Kharytonov S., Samoshchenko I., Us O., Iemelianenko V. (2023) Countering Cybercrime Under Martial Law. *Journal of Cyber Security and Mobility*, vol. 12, iss. 6, 893-910. <https://doi.org/10.13052/jcsm2245-1439.1264>.
- Wolfers A. (1962) *Discord and Collaboration. Essays on International Politics*. Baltimore: The Johns Hopkins Press. <https://ia802705.us.archive.org/1/items/discordandcollab012923mbp/discordandcollab012923mbp.pdf>.
- Альван А. (2019) Наукові підходи до системи понять «національна безпека»: міжнародно-правовий аспект. *Аспекти публічного управління*, № 12, т. 7, 70-77. <https://doi.org/10.15421/151966>.
- Антонов В. О. (2017) *Конституційно-правові засади національної безпеки України*. Київ: ТАЛКОМ.
- Бакумов О. С., Гудзь Т. І., Марчук М. І. (Eds.) (2019) *Конституційне право*. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ.
- Баланда А. (2007) Безпека як соціальний феномен: дискурс людського розвитку. *Україна: аспекти праці*, № 1, 25-28. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20038/05-Balanda.pdf>.
- Бантисhev О. Ф., Шамара О. В. (2014) *Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації)*. 3-тє вид., перероб. та допов. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність». <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6197/1/%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bc%20%d0%b2%d1%96%d0%b4%d0%bf.pdf>.
- Баранов О. А. (2014) Про тлумачення та визначення поняття «кібербезпека». *Правова інформатика*, № 2(42), 54-62. <https://ippi.org.ua/sites/default/files/14boavpk.pdf>.
- Борисов В. І., Пащенко О. О. (2020) Щодо розуміння доктринальної концепції «безпека – стан захищеності». *Вісник Асоціації кримінального права України*, № 1(13), 126-144. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.13.205984>.
- Бусел В. Т. (Ed.) (2005) *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун».
- Горлинський В. В. (2011) *Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір*. Київ: ПАРАПАН. <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/1e76778a-68ce-4fb7-9738-72a625094944/content>.
- Дзьобань О. П. (Ed.) (2021) *Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади*. Харків: Право. <https://doi.org/10.31359/9789669980885>.

- Довгань О. Д., Ткачук Т. Ю. (2019) Концептуальні засади законодавчого забезпечення інформаційної безпеки України. *Інформація і право*, № 1(28), 86-99. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1\(28\).221314](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1(28).221314).
- Дудоров О. О., Письменський Є. О. (Eds.) (2012) *Кримінальне право (Особлива частина)*, т. 1. Луганськ: Елтон-2. <http://dudorov.com.ua/images/download/kniga-kriminalne-pravo-osobлива-chastina-tom-1.pdf>.
- Загуменна Ю. О. (2021) Концептуалізація феномену національної безпеки в теоретико-правовій науці: особливості сучасної методології. *Форум права*, № 66 (1), 37–55. <http://doi.org/10.5281/zenodo.4486522>.
- Ільницька У. (2016) Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Гуманітарні візії*, т. 2, № 1, 27-32. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4352/ilnicka0.pdf>.
- Іляш О. І. (2011) Системна парадигма соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії. *Механізм регулювання економіки*, № 2, 23-32. <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/24470/1/Iiash.pdf>.
- Колісник В. (2022) Агресивна війна проти України та руйнація світового правопорядку: причини і головні засоби реагування на тлі історичних паралелей. *Вісник Конституційного Суду України*, № 3-4, 115-128. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kolisnyk_v_agresyvna_viyuna_proty_ukrayiny_visnyk_ksu_2022.pdf.
- Конституційне право України*. (2023) 11-е вид. (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), перероб. та допов. Ужгород : РІК-У.
- Контрольний текст проекту Кримінального кодексу України* (2024). <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf>.
- Лантінов Я. О. (2011) Щодо визначення національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони. *Форум права*, № 1, 570–574. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/770188ae-ff55-4cb1-bf69-84e2e6051988/content>.
- Ліпкан В. А., Діордіца І. В. (2007) *Національна безпека України: кримінально-правова охорона*. Київ: КНТ.
- Ліпкан В., Максименко Ю. (2011) Націобезпекознавство: проблеми формування категоріально-понятійного апарату. *Підприємництво, господарство і право*, № 8, 7-11.
- Медвідь Ф. (2009) Інформаційна безпека України: виклики і загрози. *Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*, вип. 3, 123-130. <https://nato.pu.if.ua/old/journal/2009-2/2009-2-28.pdf>.
- Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. (2000) *Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку)*. Ірпінь: Академія ДПС України.
- Нікіпелова Є. М. (2018) Сутність поняття «безпека» та його використання у системі державного управління й міжнародних відносин. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*, № 10(50), т. 1, 29-35. <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15294796242522.pdf>.
- Оробець К. М. (2014) *Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом*. Харків: Право. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19054/1/Orobets_2014-mon.pdf.
- Оробець К. М. (2023) Щодо деяких проблем кримінально-правової боротьби з корупційними кримінальними правопорушеннями, які вчинені в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. м. Харків, 22 грудня 2023 р. Харків: Юрайт, 119-124. https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/01/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84_22.12.2023.pdf.
- Оробець К. М. (2024) Кримінально-правова боротьба з пропагандою в Україні. *Modern systems of science and education in the USA, EU and other countries '2024: Sworld-Us Conference Proceedings*, no.

- 1(usc22-01). Seattle, January 20-21 2024. Seattle: ProConference in conjunction with KindleDP, 192-195. <https://doi.org/10.30888/2709-2267.2024-22-00-023>.
- Павленко В. П. (2022) Щодо визначення поняття «безпека держави»: проблеми теорії та практики в сучасних умовах України. *Нове українське право*, вип. 3, 103-110. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.15>.
- Павлишин П. (2021) Кримінально-правова охорона конституційного ладу та державної влади в системі кримінально-правової політики України. *Юридичний вісник*, № 1, 191-198. <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.2098>.
- Панов М. І. (2020) *Вибрані праці з проблем правознавства*. Харків: Право.
- Приходько Х. В. (2015) Політична безпека України: конституційно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 1, 36-40. http://lsej.org.ua/1_2015/9.pdf.
- Романовська Л. І. (2020) Праксеологічний підхід: теоретико-методологічні аспекти. *Інноваційна педагогіка*, вип. 25, т. 2, 157-161. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/25-2.31>.
- Рубашенко М. А. (2016) *Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України*. Харків: Право.
- Савчин М. В. (2009) *Конституційне право України*. Київ: Правова єдність. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/502/1/%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BD%20%D0%9C_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf.
- Ситник Г. П., Орел М. Г. (2021) *Національна безпека в контексті європейської інтеграції України*. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом.
- Скорук О. В. (2016) Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, вип. 6, ч. 3, 39-42. http://www.visnyk-ekonom.uzhnu.uz.ua/archive/6_3_2016ua/11.pdf.
- Слінько Т. М. (Ed.) (2021) *Конституційне право України*. Харків: Право.
- Тацій В. Я., Борисов В. І., Тютюгін В. І. (Eds.) (2020) *Кримінальне право України: Особлива частина*. 6-те вид., перероб і допов. Харків: Право.
- Тихий В. П. (2016) Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*, № 2(85), 31-46.
- Тихомиров Д. О. (2018) Міждисциплінарні та філософські підходи до інтерпретації поняття «безпека». *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, № 2(16), 104-115.
- Ткачук Г. Ю. (2014) Підходи до сутнісного наповнення категорії «безпека». *Вісник ЖДТУ: Економіка, управління та адміністрування*, № 2(68), 178-184. <https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2240/28.pdf>.
- Турченко О. Г. (2022) Щодо розуміння категорії «безпека» як загальнолюдської цінності. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*, № 2, 34-46. <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2022.2.5>.
- Харитонов С. О. (2019) Щодо деяких питань воєнної безпеки (військові злочини та безпека держави). *Кримінальні загрози в секторі безпеки: практики ефективного реагування*: матеріали панельної дискусії III Харків. міжнар. юридичного форуму «Право», м. Харків, 26 верес. 2019 р. Харків: Право, 129-133. http://criminology.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/kriminalni-zagrozi-v-sektori-bezpeki_praktiki-efektivnogo-reaguvannya.pdf.
- Харитонов С. О. (2022) Воєнна безпека як складова національної безпеки України. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія». м. Одеса, 9 грудня 2022 р. Одеса: ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 42-43. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee9c4b6a-5a87-44f9-a807-cd3cc38dd8bb/content>.

- Цвік М. В., Петришин О. В. (Eds.) (2009) *Загальна теорія держави і права*. Харків: Право.
- Чорний Р. Л. (2013) Проблеми поняття злочинів, передбачених у розділі I Особливої частини КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*, № 2, 346-357.
- Чорний Р. Л. (2014) Соціальні ознаки предмета складу диверсії. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 2, 92-96. http://lsej.org.ua/2_2014/27.pdf.
- Чуваков О. А. (2023) Актуальні питання щодо вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*, вип. 2 (37), т. 25, 36-40. [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2\(37\)-7](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2(37)-7).
- Шатун В. Т., Гладун О. В. (2016) Інформаційна безпека – невід’ємна складова національної безпеки України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Державне управління, вип. 255, т. 267, 174-180.
- Шевчук М. О. (2023) До питання генези поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, № 78, т. 2, 134-139. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.21>.
- Шинкарук В. І. et al. (Eds.) (2002) *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис.
- Юнін О. С., Шевченко С. І. (2023) Кримінально-правове забезпечення воєнної безпеки України. *Military offences and war crimes: background, theory and practice*. Riga: Baltija Publishing, 823-846. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-36>.
- Яворська Г. М. (2016) Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*, № 4(41), 41-48. <https://ippi.org.ua/sites/default/files/yavorskaya.pdf>.